

Ann Marynissen (Univ. zu Köln)

Prototypische Limburgse familienamen en hun verspreiding in Duitsland

In deze bijdrage wordt uiteengezet welke specifieke plaats de Limburgse familienamen (FN) in het Nederlands-Vlaamse namenlandschap innemen. Zowel de lexicale motivering als de grammaticale kenmerken die de familienamen in deze zuidoostelijke provincies hun typisch Limburgs karakter geven, komen aan bod. Bovendien wordt onderzocht of de Limburgse types ook in het aangrenzende Duitsland verspreid zijn.

1. LEXICALE MOTIVERING VAN VLAAMSE EN NEDERLANDSE FAMILIENAMEN

1.1. Vijf lexicale motiefgroepen

Familienamen hebben een inhoud en een vorm: ze zijn zowel lexicaal als grammaticaal gemotiveerd.

Met de lexicale motivering wordt de historisch-etymologische betekenis van de naam bedoeld. Haast alle eigennamen zijn ontstaan uit soortnamen. Aanvankelijk hadden ze voor kortere of langere tijd dezelfde betekenis als deze soortnamen: de eerste drager van de naam *Timmerman* was ongetwijfeld een timmerman; in een nederzetting die men *Zevenhuizen* begon te noemen, stonden aanvankelijk zeven huizen. Maar op het ogenblik dat een soortnaam eigennaam werd, ging de lexicale betekenis verloren: de heer *Debacker* hoeft geen bakker te zijn, de familie *Molenaar* maalt al lang niet meer. En in de gemeente *Zevenhuizen* staan inmiddels duizenden woningen.

Eigennamen betekenen op zichzelf dus niets (meer): ze dienen om te verwijzen naar individuele personen en plaatsen. Volgens de historisch-etymologische betekenis van de naam worden er traditioneel vijf lexicale motiefgroepen onderscheiden: afstammingsnamen, beroepsnamen, eigenschapsnamen, woonplaatsnamen en herkomstnamen.

1. Afstammingsnamen duiden een genealogische relatie aan: afstamming van de vader (patroniem), van de moeder (metroniem), of van een persoon uit de ruimere familie (overige verwantschapsnamen). Patroniemen zijn gevormd met de voornaam van de vader, bijv. FN *Thijs*, *Jacobs*, *Gielen*, *Lambrechts*. Metroniemen zijn gevormd met de voornaam van de moeder, bijv. FN *Verjans*, *Roosen*, *Achten*, *Cleeren*. Benamingen van verwanten uit de ruimere familie die in familienamen bewaard zijn, zijn bijv. oom en neef: bijv. FN *Ooms*, *Neven*.

2. Beroepsnamen duiden het beroep, het ambt of de activiteit van de eerste naamdrager aan. Beroepsnamen geven weer wat mensen vroeger deden om de kost te verdienen: bijv. *Brouwers*, *De Decker*, *Visser*, *De Clerck*, *Smit* of welk ambt ze bekleedden: bijv. FN *Meyers*, *Knapen*, *De Ridder*.

De meeste beroepsnamen komen uit het stedelijke milieu: bijv. FN *Kuiper*, *Wevers*, *Ketelslegers*, *Barbiers*, *De Baerdemaeker*, *De Keersmaecker*. Op het platteland hield men zich hoofdzakelijk bezig met landbouw, met uitzondering van de bakker, de molenaar, de smid, de wagenmaker: bijv. FN *Bakker*, *Mulder*, *Smets*, *Ramakers*.

3. Eigenschapsnamen verwijzen naar opvallende eigenschappen van de eerste naamdrager: bijv. FN *De Groot, Crommen, Voets, Slechten*. Ook diernamen, waarbij mensen met dieren worden vergeleken, worden tot de groep van de eigenschapsnamen gerekend: bijv. FN *Wolfs, Vos, Haenen*.

4. Woonplaatsnamen houden verband met de woonplaats van de eerste naamdrager: deze woonde nabij een bos, een veld, een hoeve, molen, een plas of een merkteken in het landschap ... : bijv. FN *Vandebosch, Steegmans, Vandebroek, Vermeulen, Vandeweyer, Vandenheuvel, Cruysmans*.

5. Herkomstnamen refereren aan de voormalige woonplaats van de naamdrager. Waar kwam hij vandaan? Bij deze categorie namen kan het dorp of de stad van herkomst uitgedrukt worden: bijv. FN *Vanspauwen, Van Dormael, Hex, Van Keulen*. Maar ook de streek of het land waarvan hij afkomstig was, kan aangeduid worden: bijv. FN *Vleminckx, Van Holland; Van Zweden, Duits*.

De woonplaatsnamen en de herkomstnamen vormen samen de groep van de geografische namen.

1.2. De productiviteit van de vijf lexicale motiefgroepen in het taalgebied

Het aandeel van de vijf motiefgroepen aan de frequentste familienamen is niet gelijkmatig over het taalgebied verdeeld. Er zijn aanzienlijke regionale verschillen tussen de productiviteit van de vijf lexicale motieven. Deze zijn als volgt onderzocht: op basis van de honderd frequentste namen per provincie is bepaald welke motiefgroep in iedere provincie de frequentste is. Van iedere naam is het benoemingsmotief vastgesteld. Indien de betekenis van een naam op twee motieven teruggevoerd kan worden (bijv. FN *Van Damme* als woonplaatsnaam of als herkomstnaam), zijn beide motieven slechts voor de helft geteld, in geval van drievoudige betekenisconcurrentie elk voor een derde. Vervolgens is het procentuele aandeel van elk van de vijf motiefgroepen berekend.

Voor België is gebruik gemaakt van het bestand met alle familienamen van inwoners van België in 1987, vanaf minimaal vijf naamdragers per fusiegemeente. Voor Nederland is gewerkt met het bestand met de familienamen van alle Nederlandse telefoonabonnees in 1993, vanaf een frequentie van twee naamdragers-abonnees per deelgemeente. Ook de naamgeografische kaarten uit deze bijdrage zijn getekend op basis van het genoemde Belgische resp. Nederlandse materiaal¹.

Kaart 1 stelt het procentuele aandeel van de vijf lexicale motiefgroepen aan de 100 frequentste namen per provincie voor. Voor elke provincie is de frequentste motiefgroep weergegeven. Hoe frequent die is, is af te lezen uit het ingetekende percentage.

In Vlaanderen is het aanduiden van de familiale verwantschap het frequentste naamgevingsmotief. In vier van de vijf Vlaamse provincies (Limburg, Antwerpen, Brabant en Oost-Vlaanderen) vormen de afstammingsnamen de grootste motiefgroep. Absolute uitschieters zijn de provincies Limburg (56%) en Brabant (50%), waar (meer dan) de helft van de 100 frequentste namen een patroniem of metroniem is. Ook de provincie Antwerpen heeft een bijzonder hoog aantal afstammingsnamen (43%). In Oost-Vlaanderen is het patronymische type eveneens sterk vertegenwoordigd, maar is het met 32% minder dominant dan in de oostelijke

¹ Meer informatie over materiaal en methode in Marynissen 1994: 244-245.

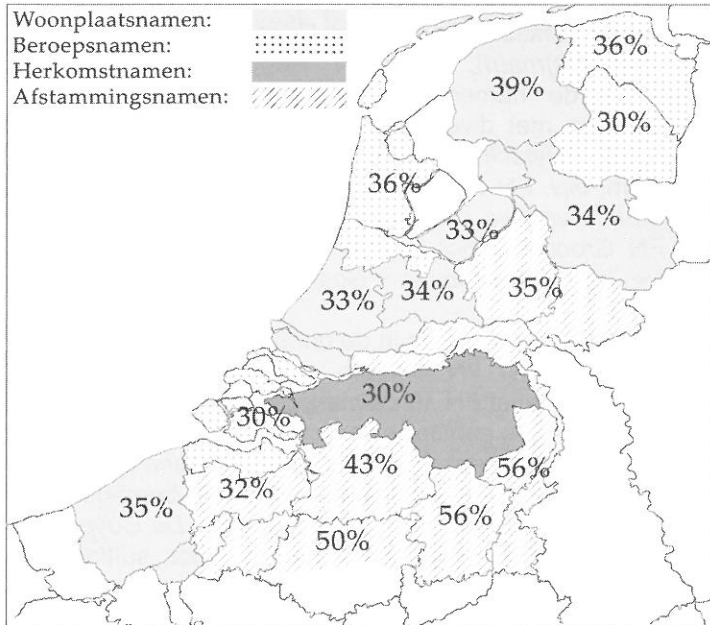
helft van Vlaanderen. Het aandeel afstammingsnamen neemt in Vlaanderen van oost naar west af: in West-Vlaanderen haalt een andere motiefgroep de bovenhand: de woonplaatsnamen (35%).

In Nederland is het beeld heel wat gevarieerder. De zuidoostelijke provincies Limburg en Gelderland sluiten aan bij het uitgestrekte oostelijke Vlaamse gebied met een overwicht aan afstammingsnamen (Limburg: 56%, Gelderland: 35%). Opvallend is dat de Nederlandse provincie Limburg een exact even hoog percentage patroniemen en metroniemen bij zijn 100 frequentste namen telt als Belgisch Limburg (56%); het toont de historische eenheid van deze regio binnen de Lage Landen aan.

Een dergelijk transnationaal verband kan niet worden aangetoond voor het historische hertogdom Brabant. Noord-Brabant heeft een heel eigen naamkundig karakter: het is de enige provincie waarin herkomst het frequentste naamgevingsmotief vormt (30%).

In alle andere Nederlandse provincies voeren ofwel de beroepsnamen ofwel de woonplaatsnamen de rangschikking aan: beide motiefgroepen bereiken overal waarden van ruim 30%.

In Zuid-Holland (33%), Utrecht (34%), Flevoland (33%), Overijssel (34%) en Friesland (39%) domineert de verwijzing naar de woonplaats van de eerste naamdrager als naamgevingsmotief; in Groningen (36%), Drenthe (30%), Noord-Holland (36%) en Zeeland (30%) heeft de referentie aan diens beroep, ambt of stand het vaakst een frequente familienaam doen ontstaan.

Kaart 1: procentueel aandeel van de vijf lexicaal motiefgroepen aan de 100 frequentste namen per provincie

2. DE GRAMMATICALE VORMGEVING VAN DE VLAAMSE EN NEDERLANDSE FAMILIENAMEN

Familienamen zijn ook grammaticaal gemotiveerd. Iedere eigennaam bevat een grondwoord dat oorspronkelijk een soortnaam was. Met die soortnaam kon op verschillende manieren een familienaam worden gevormd.

Ten eerste werd een bepaalde naamval uitgedrukt: nominatief, genitief of lokatief. In Goossens (1995: 6-9) wordt de grammatische betekenis van deze historische casusverhoudingen nader toegelicht en wordt gesynthetiseerd bij welke prototypische casus elke lexicaal groep aansluit.

Ten tweede konden door middel van woordvormingsprocédés, nl. door voorvoeging van een lidwoord of van een voorzetsel of door achtervoeging van een suffix, afleidingen, samenstellingen en woordgroepen ontstaan.

De genoemde grammaticale mogelijkheden om van een soortnaam een familienaam te vormen, treffen we in bijna alle motiefgroepen aan. De grammaticale vormgeving van de familienamen overstijgt de lexicale motiefgroepen. Ik vermeld per groep welke grammaticale verschijningsvorm familienamen kunnen hebben.

1. Afstammingsnamen kunnen als casusvorm de nominatief of de genitief hebben. Voorbeelden van nominatiefvormen zijn: FN *Willem, Willemse, Willemsen, Florizoone, Roggeman, Roelofsma; Beele, Mabesoone*. Genitivering geschiedde door toevoeging van hetzij de sterke genitiefuitgang -s, hetzij de zwakke genitiefuitgang -en, bijv. FN *Willems, Willemsens, Roelofs, Luyts, Thysmans; Willemen, Jaenen, Grieten, Baeten, Roosen, Luyten*.

Van de diverse mogelijkheden in de woordvorming is suffigering met -sen, de afgesloten vorm van -sone in het Nederlandse taalgebied, de courantste, bijv. FN *Willemsen, Derksen, Adriaensen*. Daarnaast treffen we onder meer samenstellingen aan met -(s)ma(n), bijv. FN *Roggeman, Thijsmans, Jansema, Roelofsma*; gediminueerde namen, bijv. FN *Reintjens < Reinaert, Drieskens < Andries*; familienamen met diverse vleisuffixen, bijv. FN *Lemmens < Lambertus, Gijssels < Gijsbrecht, Wuytack < Wouter* en samengestelde namen die bestaan uit een titel + voornaam, bijv. FN *Serclaes < des heren Nicolaes, Serneels < des heren Cornelius; Vercleren < vrouwe Clara, Verjans < vrouwe Johanna*, een adjectief + voornaam, bijv. FN *Grootjans, Schoonjans*, of een dubbele voornaam, bijv. FN *Coppejans < Jacob + Jan, Goossenaerts < Goswin + Aernout* bestaan.

2. Beroepsnamen staan in de nominatief of in de genitief, bijv. nominatief FN *Smit, De Smet*, genitief FN *Smeets*; nominatief FN *Bakker, De Backer*, genitief FN *Beckers*; nominatief FN *Meuleman*, genitief FN *Molemans*. Bij sommige namen komt een voorgevoegde genitief-s voor, als restant van het geflecteerde lidwoord, bijv. FN *Swinen < des winnen, Smulders < des mulders, Smeyers < des meyers*.

Toevoeging van het lidwoord is bij beroepsnamen een heel gebruikelijk woordvormingsprocédé, bijv. FN *De Decker, De Cuyper, De Backer, De Ridder*. Ten slotte zijn er ook beroepsnamen die door suffigering gevormd zijn, bijv. FN *Timmermans, Bekkering, Smekens, Postma*.

3. Eigenschapsnamen worden op dezelfde manier gevormd als de beroepsnamen: er zijn nominatief- en genitiefvormen, de laatste ook met voorgevoegde genitief, bijv. FN *De Groot, Groot, Haan, D'Haene / Grooten, Schrooten, Haenen, Saenen*; vormen met voorgevoegd lidwoord, bijv. FN *De Jong, Den Ouden, Devos* en vormen met diverse suffixen, bijv. FN *Mooijaart, Magerman*.

4. Bij de groep van de geografische namen staat een andere casusverhouding dan de nominatief en de genitief op de voorgrond: lokativering door middel van een voorzetselverbinding is de prototypische manier om van een woonplaatsnaam of een herkomstnaam een familienaam te vormen, bijv. FN *Van den Berg, Van Berkel, Van Vlaenderen*. Ook nominatief- en genitiefvormen komen voor, bijv. FN *Berg, Amsterdam; Bergs, Bergmans, Berkelmans*, maar deze zijn minder frequent dan de lokatiefvormen. De combinatie voorzetsel + lidwoord (*van + der*) kan geëvolueerd zijn tot *ver-*, bijv. FN *Vanderlinden/Verlinden*.

De meeste voorzetselverbindingen beginnen met *van*, maar ook andere voorzetsels worden gebruikt: *aan, in, uit, ten, op*, bijv. FN *Uitenbogaert, Opdenacker, Ten Hove, Indestege, Aendenboom, Angenendt*.

Suffixen waarmee geografische familienamen worden gevormd, zijn: *-man, -aard, -stra, -aar*, bijv. FN *Gelderman, Lindemans, Hofman, Broekaert, Dijkstra, Keulenaers*.

Wanneer de predicierend-identificerende functie op de voorgrond staat, zoals bij de inwonersnamen het geval is, volgen deze geografische namen morfosyntactisch het patroon van de beroeps- en eigenschapsnamen, bijv. FN *De Vlaeminck, Hollanders* (zie Marynissen 2003).

Evenals bij de lexicale motiefgroepen komen niet alle grammaticale types familienamen overal in het taalgebied (even frequent) voor. De verspreiding van familienamen is regionaal bepaald. Uit mijn onderzoek van de geografische verdeling van contrasterende types familienamen is gebleken dat het taalgebied kan worden ingedeeld in een aantal regio's met structureel verschillende naampatronen². De gevonden naamgeografische grenzen gaan vaak terug op oude breuklijnen in het Nederlandse taallandschap.

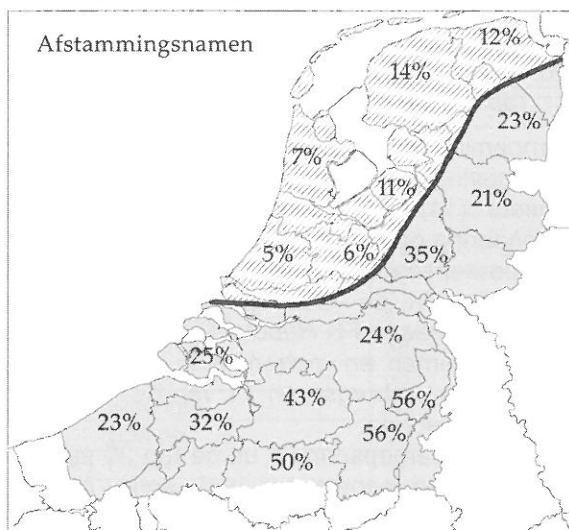
3. PROTOTYPISCHE LIMBURGSE FAMILIENAMEN

In wat volgt wordt beschreven welke lexicale en grammaticale kenmerken de Limburgse familienamen hun typisch Limburgs karakter geven.

3.1. Lexicale motiefgroepen

Op kaart 2 is per provincie het procentuele aandeel van de afstammingsnamen aan de 100 frequentste namen ingetekend en zijn contrasterende gebieden afgebakend. Het kaartbeeld maakt duidelijk dat de beide Limburgen deel uitmaken van een omvangrijk zuidoostelijk gebied, waarin afstammingsnamen zeer hoge concentraties bereiken (+50%).

Ook in het zuidwesten (West-Vlaanderen, Zeeland) en in het noordoosten (Overijssel, Drenthe) behoren afstammingsnamen tot de

Kaart 2: procentueel aandeel van de afstammingsnamen aan de 100 frequentste namen per provincie

courantere namen, met percentages van meer dan 20%. Hoe verder men echter naar het noorden en naar het westen gaat, hoe geringer het aantal afstammingsnamen wordt. Vooral het contrast met de Randstad Holland is groot: in Zuid- en Noord-Holland en in Utrecht hebben patroniemen een aandeel van amper 5%. Ook in Friesland en Groningen is het aandeel patroniemen klein (14% resp. 12%).

² Zie mijn publicaties over de verspreiding van Vlaamse en Nederlandse familienamen(types) op: <http://users.telenet.be/ann.marynissen/lijstartikel.html>.

Welke voornamen in de respectieve Limburgen frequent aanleiding gegeven hebben tot de vorming van een familienaam is af te leiden uit tabel 1, waarin de familienamen met het grootste aantal naamdragers zijn vermeld:

Belgisch-Limburg (1987)	Nederlands-Limburg (1993)
1. Claes	1. Janssen
2. Peeters	2. Smeets
3. Janssen	3. Peeters
4. Hermans	4. Peters
5. Martens	5. Jacobs
6. Jacobs	6. Hendriks
7. Gielen	7. Hermans
8. Thijs	8. Willems
9. Lemmens	9. Jansen
10. Willems	10. Driessen
11. Maes	11. Beckers
12. Aerts	12. Houben
13. Jans	13. Franssen
14. Smeets	14. Timmermans
15. Houben	15. Simons
16. Reynders	16. Lemmens
17. Daniëls	17. Geurts
18. Wouters	18. Rutten
19. Bosmans	19. Theunissen
20. Smets	20. Habets

Tabel 1: top 20 van frequentste familienamen in Belgisch- resp. Nederlands-Limburg

Vernoeming naar de vader is in de beide Limburgen zonder twijfel het productiefste naamgevingsprocédé geweest. In Belgisch-Limburg vormen enkel de beroepsnamen *Smeets* (14) en *Smets* (20) en de toponymische naam *Bosmans* (20) een uitzondering op het genitiefpatronymische type. Aan de Nederlandse zijde zorgen de drie beroepsnamen *Smeets* (2), *Beckers* (11) en *Timmermans* (14) voor enige afwisseling in de reeks patroniemen. Op plaats 20 verschijnt bovendien een woonplaatsnaam: FN *Habets*. Ook in de 30 volgende namen uit de frequentielijst zijn de patroniemen en metroniemen ruim vertegenwoordigd: 20 van de 30 volgende Nederlands-Limburgse en 21 van de 30 volgende Belgisch-Limburgse FN behoren tot deze categorie.

De enkele beroepsnamen uit de top 20 zijn namen van beroepen waarvan elk dorp minstens één beoefenaar had: *smid*, *bakker*, *timmerman*. Deze namen en hun grammaticale varianten behoren dan ook in het hele taalgebied tot de frequentste namen.

De overige lexicale motiefgroepen maken eveneens deel uit van de Limburgse nameninventaris, maar de familienamen uit deze categorieën worden meestal maar door een klein aantal Limburgers gedragen. Eigenschapsnamen als *Jongen*, *Crommen*, *Slechten*, diernamen als *Wolfs*, *Vossen* en woonplaatsnamen als *Vandebroek*, *Bamps*, *Poelmans*, *Vanderstraeten* zijn typisch Limburgse familiennamen, maar ze halen geen hoge frequentie. De categorie van de herkomstnamen is in de provincies Limburg bovendien zwak bezet.

De dominantie van het patronymische familienaamtype is een al lang bestaand feit. De lijst van 20 frequentste namen uit het Limburgse deel van het Nederlands

Repertorium van Familienamen, een bestandsopname uit het jaar 1947, verschilt nauwelijks van de frequentielijst op basis van het materiaal uit 1993. Het enige verschil tussen beide lijsten is dat de naam *Schreurs* in 1993 niet in de top 20 staat; in de plaats hiervan is de naam *Theunissen* gekomen (zie Segers 2008: 23).

Het aandeel patroniemen was in Limburg vroeger beperkter dan nu, zo blijkt uit historisch georiënteerde naamgeografische studies. Van Loon stelde vast dat een derde van alle toenames in de Limburgse Kempen in het verleden patronymisch was (Van Loon 1981: 415). In zijn studie uit 1982 schetst Van Loon de chronologische opkomst van de Limburgse genitiefnamen en licht hij de mogelijke oorzaken van dit vernieuwingsproces toe. Mennen (2007: 354) stipt aan dat in het laatmiddeleeuwse, in die tijd Brabantse Lommel het aantal toenames met een geografisch bestanddeel hoger lag dan het aantal vaders- en moedersnamen³. Ook het bronnenmateriaal van omstreeks 1500 uit de heerlijkheid Lummen bewijst dat herkomst of woonplaats destijds een belangrijkere rol speelde bij het geven van een toenaam⁴. Slechts een gering aantal van deze geografische namen heeft echter de status van erfelijk overgedragen familienaam kunnen verwerven (Mennen 2007: 354-355).

In de frequentielijst met de familienamen van een afzonderlijke gemeente als Hoeselt (tabel 2) wordt de voor Limburg kenmerkende dominantie van de afstammingsnamen bevestigd, maar ook de andere lexicale motiefgroepen zijn vertegenwoordigd:

Naam	Aantal	Naam	Aantal
1. Thijs	125	Nijs	46
2. Vanspauwen	115	27. Steegmans	45
3. Verjans	108	Willems	45
4. Jehaes	93	29. Claesen	44
5. Jacobs	91	Mouchaers	44
6. Jans	84	Noben	44
7. Goffin	81	32. Ketelslegers	43
8. Peters	74	Moors	43
9. Vandebosch	72	Timmermans	43
10. Lambrechts	71	35. Wolfs	42
11. Gielen	70	36. Aerts	41
12. Schoefs	67	Nelissen	41
13. Stulens	66	Wagemans	41
14. Hex	64	39. Crommen	38
15. Voets	61	Driesen	38
16. Snellinx	58	Slechten	38
17. Jorissen	52	Somers	38
Thoelen	52	43. Croux	37
19. Merken	51	Hellinx	37
20. Thijsen	50	Hermans	37
21. Hansen	49	Knaepen	37
Thewissen	49	Wouters	37
23. Martens	48	48. Cosemans	35
24. Bollen	47	Vanhees	35
25. Neven	46	50. Huygen	34

Tabel 2: de 50 frequentste familienamen in de gemeente Hoeselt in 2006, met aantal naamdragers. (Bron: FOD Economie – Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.)

³ Gegevens uit Mennen (2007: 354): Lommel, hertogelijk cijsboek uit 1340: aantal toenames met geografisch bestanddeel: 49 (25%); aantal vaders- en moedersnamen: 36 (18%).

⁴ In 1510 droeg 47% van het aantal cijsplichtigen uit Lummen een patroniem of metroniem als toenaam, maar daarnaast had 22% een geografische toenaam (gegevens uit Mennen 2007: 354).

Vele Hoeselaars hebben een patroniem als familienaam, maar anderen hebben een geografische naam, bijv. FN *Vanspauwen*, *Hex*, *Vandebosch*, *Steegmans*, *Vanhees* een beroepsnaam, bijv. FN *Schoefs*, *Timmermans*, *Ketelslegers*, *Knaepen*, *Wagemans*, *Croux* of een eigenschapsnaam, bijv. FN *Voets*, *Crommen*, *Slechten*.

3.2. Grammaticale types

De grammaticale motivering van de Limburgse familienamen wordt gekenmerkt door genitievorming. De meeste Limburgse familienamen zijn gevormd door genitivering van het appellatief of het proprium waaruit ze zijn ontstaan. In morfosyntactisch opzicht maakt Limburg deel uit van een groot zuidoostelijk gebied met gegenitiverde familienamen, dat Vlaams-Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant en de beide Limburgen omvat. Het Limburgse genitiefgebied onderscheidt zich evenwel van de aangrenzende genitiefgebieden doordat niet enkel de sterke genitiefuitgang -s, maar ook de zwakke genitiefuitgang -en veelvuldig voorkomt.

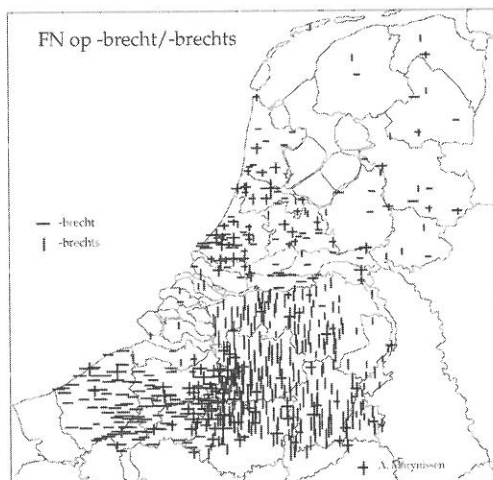
De genitivering overstijgt de lexicale categorieën: in alle motiefgroepen komen genitiefnamen voor. Enkele voorbeelden van

- patroniemen/metroniemen: bijv. FN *Hermans*, *Jacobs*, *Gielen*, *Houben*, *Rutten*; *Thoelen*, *Cleeren*, *Achten*
- beroepsnamen: bijv. FN *Timmermans*, *Ketelslegers*, *Wagemans*, *Clerckx*; *Knapen*, *Swennen*
- woonplaatsnamen: bijv. FN *Bamps*, *Brepoels*; *Steegen*, *Bruggen*
- eigenschapsnamen: bijv. FN *Wolfs*, *Haenen*; *Groven*

3.2.1. De sterke genitiefuitgang -s

De uitgang -s is niet alleen in Limburg, maar in het hele zuidoosten van het taalgebied sterk verspreid. Ik illustreer dit gegeven met een voorbeeld uit achtereenvolgens de groep van de patroniemen, de beroepsnamen en de woonplaatsnamen.

Kaart 3 geeft de verspreiding weer van alle patroniemen die als tweede bestanddeel het Germaanse element *-brecht* 'schitterend' bevatten, bijv. FN *Lambrecht(s)*, *Robrecht(s)*, *Albrecht(s)*. De vormen met genitief-s vormen het ene type, de nominatief-vormen het andere type. Ter hoogte van de Schelde-Dender loopt er een scherpe grens tussen de *-brecht*- en *-brechts*-vormen. Het hele zuidoosten (de beide Limburgen, Noord- en Vlaams-Brabant en Antwerpen) heeft namen op *-brechts*, het zuidwesten (West- en Oost-Vlaanderen) heeft vormen op *-brecht*. Ten noorden van de Grote Rivieren overweegt de *-brecht*-variant: dit gebied maakt deel uit van het grote noordelijke nominatief-gebied.

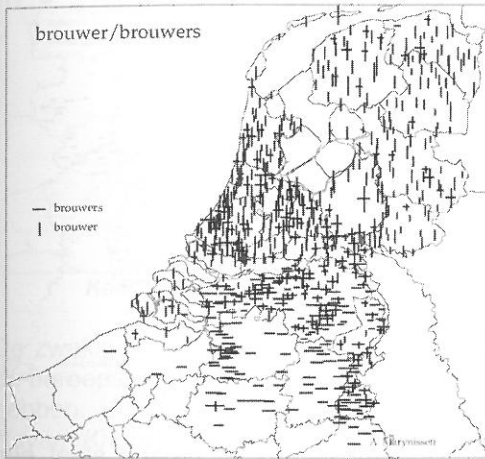

Kaart 3: -brecht(s)

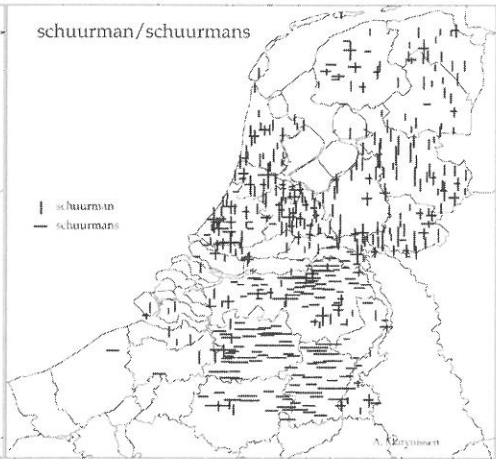
Het zuidoostelijke genitiefgebied tekent zich eveneens af op de kaart met de varianten van de beroepsnaam *Brouwer* (nominatief) / *Brouwers* (genitief) en zijn schrijfvarianten (kaart 4). Er zijn vele parallellen voor deze ruimtelijke verdeling: bij vele andere beroepsnamen zijn de nominatief- en genitiefvormen op dezelfde wijze verspreid: bijv. FN *Kramer/Cremers*, *Koster/Kusters*, *Kok/Cox*, *Ramaker/Ramaekers*, *Korver/Kurvers*, *Bakker/Beckers* enz.

West- en Oost-Vlaamse families met brouwers als voorzaten werden in de regel *De Brouwer* genoemd: hier fungeerde voorvoeging van het lidwoord aan de nominatiefvorm als naamvormend procédé.

Ook bij de woonplaatsnamen kunnen het nominatief- en het genitiefgebied van elkaar worden afgegrensd. Familienamen die met *-man* gevormd zijn, hebben in het zuidoosten de uitgang *-s* (kaart 5), bijv. FN *Schuurmans*, *Broekmans*, *Hofmans*; elders hebben ze geen uitgang: bijv. FN *Schuurman*, *Broekman*, *Hofman*.

Kaart 4: Brouwer(s)

Kaart 5: Schuurman(s)

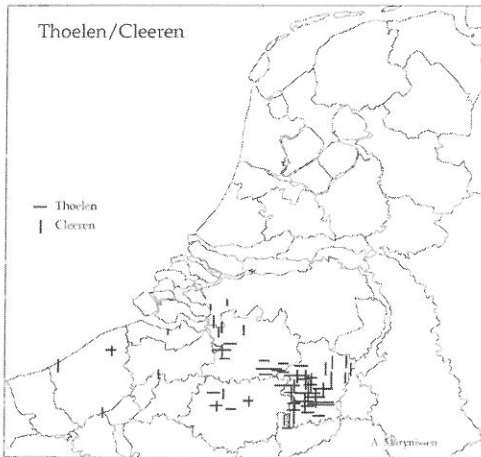
3.2.2. De zwakke genitiefuitgang *-en*

Limburg maakt deel uit van een groot zuidoostelijk gebied met genitiefvormen, maar zet zich af van zijn omgeving door het grote aantal namen met de zwakke genitiefuitgang *-en*. In mijn vroegere bijdrage 'Limburgse familienamengeografie' ben ik uitvoerig ingegaan op het voorkomen en de verspreiding van de uitgang *-en* (Marynissen 1994: 270-293). Ik breng aan de hand van enkele voorbeelden de hoofdlijnen in herinnering.

Familienamen op *-en* komen in Limburg ten eerste frequent voor in de groep van de afstammingsnamen. Tal van patroniemen, bijv. FN *Rutten*, *Vran(c)ken*, *Bollen*, *Coolen* en metroniemen, bijv. FN *Thoelen*, *Billen*, *Cleeren*, eindigen op *-en*.

Vernoeming naar de moeder was een naamgevingsmotief dat in het algemeen weinig kans maakte om erfelijk overgedragen namen op te leveren. Maar in het bijzonder in Belgisch-Limburg heeft dat motief familienamen doen ontstaan (kaart 6). Metroniemen als *Cleeren*, *Billen* en *Thoelen* komen buiten Belgisch-Limburg haast niet voor. Andere metroniemen zoals *Luyten*, *Heylen*, *Baeten*, *Roosen* hebben een ruimer verspreidingsgebied, dat Antwerpen, Brabant, Nederlands-Limburg en een deel van Noord-Brabant kan omvatten, maar de kern ervan ligt niettemin in Belgisch-Limburg, waar deze namen hun hoogste concentraties bereiken.

Ook heel wat Belgisch- en Nederlands-Limburgse patroniemen eindigen op *-en*, bijv. FN *Vran(c)ken*, *Bollen*, *Rutten*, *Damen*, *Koolen*, *Mercken*. Deze genitiefuitgang is ook de verwachte buigingsvorm bij deze patroniemen, die zijn ontstaan uit oorspronkelijk zwakke mannelijke propria, in hoofdzaak eenlettergrepige stammen gevolgd door *-e*. In het aangrenzende Antwerpen en Brabant hebben deze historisch zwak verbogen patroniemen zich evenwel aangesloten bij de sterke flexie, waardoor doubletten als *Cools/Coolen*, *Vranckx/Vrancken*, *Bols/Bollen*, *Ruts/Rutten* zijn ontstaan, met deze regionale verdeling: de sterk flecterende provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen contrasteren met de zwak flecterende provincies Limburg en Noord-Brabant. In het eerstgenoemde deel van het taalgebied heeft er een analogische herstructurering in de flexie van de patroniemen plaatsgehad (kaart 7).

Kaart 6: Thoele/Cleeren

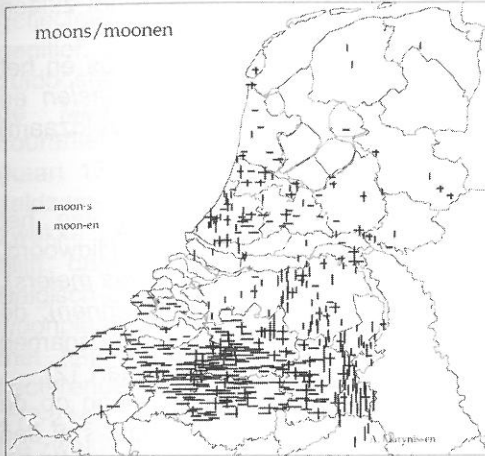

Kaart 7: Vrank/Vranken

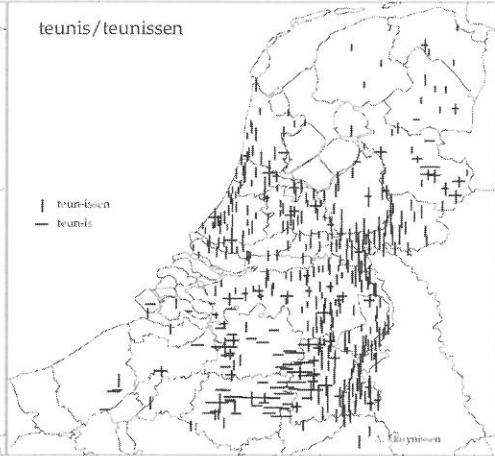
Tegenover de westelijke *-s*-innovatie bij de zwakke mannelijke propria staat een oostelijke uitbreiding van het zwakke paradigma bij een historisch sterk verbogen patroniem als bijv. *Moons* (korte vorm van *Simon*). Naar analogie met de talrijke zwakke patroniemen werd in Limburg de sterke uitgang bij patroniemen die historisch volgens de sterke buiging flecteerden, ingeruild voor de zwakke uitgang *-en*: FN *Moonen* (kaart 8). Deze ontwikkeling is het verst gevorderd in Nederlands-Limburg, waar de grammaticaal reguliere vormen op *-s* bij de patroniemen ontstaan uit een korte vorm van *Simon*, *Adam* en uit *Marc*, haast volkomen ontbreken, terwijl zwakke vormen op *-en* er de regel zijn: FN *Moonen*, *Damen*, *Merken*.

Een volgende tegenstelling tussen zwak en sterk geflecteerde genitiefpatroniemen, die tot geografische morfeemvariatie binnen de provincie Limburg heeft geleid, is de tegenstelling tussen FN op *-is/-issen* (kaart 9). Omstreeks 1600 werden in het oosten van Belgisch-Limburg en in Nederlands-Limburg verkorte, tweelettergrepige namen op *-is* zoals *Theunis*, *Meeuwis*, *Nilis* uitgebreid met een zwakke genitiefuitgang *-en*: *Theunis* > *Theunissen*, *Nilis* > *Nelissen*, *Meeuwis* > *Meeuwissen*, *Jeuris* > *Jeurissen*, *Goris* > *Gorissen*, *Gielis* > *Gielissen* (Van Loon 1981: 216). De *-is/-issen*-isomorf verdeelt Belgisch-Limburg in een westelijke helft met patroniemen op *-is* en een oostelijke helft met familienamen op *-issen*.

De met een zwakke uitgang uitgebreide *-issen*-namen moeten morfologisch onderscheiden worden van de meerlettergrepige, niet op een verkorte grondvorm gebaseerde familienamen op *-issen*, die in het noorden van de Antwerpse Kempen en in Noord-Brabant oorspronkelijk zijn, bijv. *Antonissen*, *Marynissen*. Deze namen op *-sen* zijn afgesleten vormen van *-sone*-patroniemen. In oostelijk Noord-Brabant raken beide gebieden elkaar; bij een naam als *Teunissen* is nauwelijks een scheiding te trekken tussen het gebied met de secundaire zwakke uitgang en het gebied met het *-sen*-suffix.

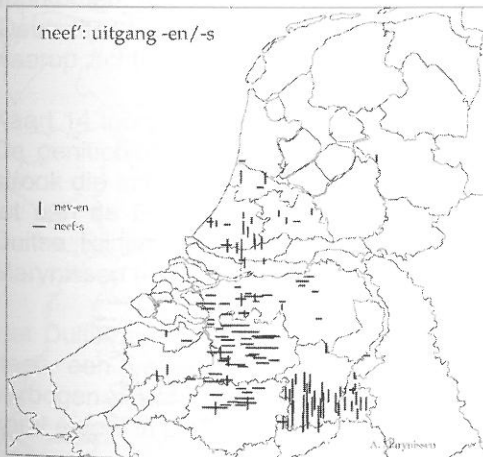

Kaart 8: Moons/Moonen

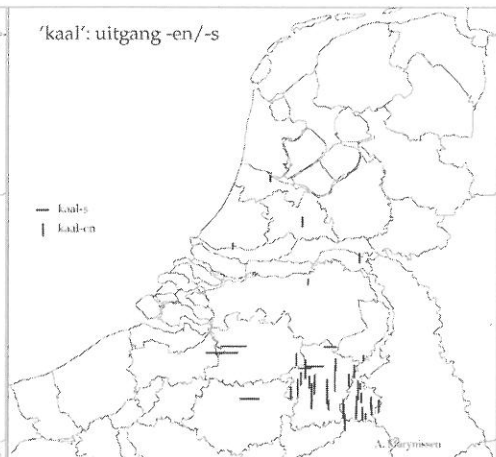

Kaart 9: Teunis/Teunissen

De zwakke genitiefuitgang *-en* komt in Limburg ten tweede voor in de categorie van de beroepsnamen, die elders in het zuidoostelijke genitiefgebied de sterke uitgang *-s* hebben. Uit de soortnamen Mnl. *neve*, *knap*, *grave* zijn door genitivering de FN *Neven*, *Kna(e)pen*, *Gre(e)ven* ontstaan. In Belgisch- en Nederlands-Limburg heeft de klankwettige flexieuitgang *-en* zich gehandhaafd, in het aangrenzende Brabants en Antwerps daarentegen is de uitgang *-en* vervangen door de genitief-*s* uit de sterke flexie: FN *Neefs*, *Knaeps*, *Greefs* (kaart 10).

Kaart 10: Neefs/Neven

Kaart 11: Kaals/Kaalen

Een derde groep familienamen die historisch de zwakke flexie volgt, is de groep van de eenlettergrepige eigenschapsnamen. Uit adjectieven zoals *jong*, *lang*, *groot*, *klein*, *kort*, *kaal*, *sterk*, *grof*, *oud*, *scheel*, *krom*, *wijs*, *slecht*, *wit*, *zwart*, *groen*, *rood* zijn overal in het taalgebied familienamen ontstaan, in het nominatiefgebied vaak door voorvoeging van het lidwoord: FN *De Groot*, *De Jong*, *De Wit*, *De Rooij* enz.

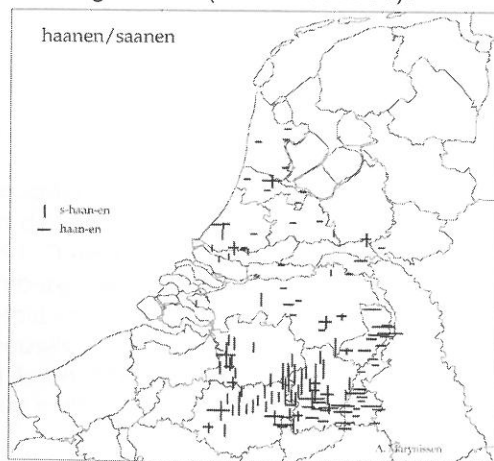
In het zuidoostelijke genitiefgebied waarvan Limburg deel uitmaakt, werden deze adjectieven bij proprialisering gegenitiveerd, waardoor FN als *Jongen*, *Caelen*, *Slechten*, *Scheelen*, *Crommen*, *Korten*, *Kleinen* tot stand kwamen. Deze namen konden in het hele genitiefgebied ontstaan, maar ze zijn typerend voor het zuiden van de beide Limburgen, waar ze hun hoogste frequentie bereiken.

Vervanging van de zwakke uitgang door de sterke uitgang in het Antwerps en het Brabants is in de groep eigenschapsnamen zeldzaam. Enkel de FN *Caelen* en *Stercken* hebben een tegenhanger op -s: FN *Sterckx* (frequent) en *Caels* (zeldzaam) (kaart 11).

In de groep beroeps- en eigenschapsnamen zijn in een gedeelte van het genitiefgebied familienamen met een anlaut-s, als restant van het verbogen lidwoord, ontstaan, bijv. de beroepsnamen *Smulders* (< *des mulders*), *Smeiers* (< *des meiers*), *Spa(e)pen* (< *des papen*), *Schreven* (< *des greven*), *Swinnen* (< *des winnen*), de diernamen *Saenen* (< *des hanen*), *Swolfs* (< *des wolfs*) en de eigenschapsnamen *Slangen* (< *des langen*), *Switten* (< *des witten*), *Schroyen* (< *des royen*) (kaart 12).

De genitivering van lidwoordnamen heeft in een oudere periode algemeen op de oostelijke lidwoordnamen gewerkt (Van Loon 1981: 369 vv.). Of de anlaut-s al dan niet tot op heden is behouden, is afhankelijk van het volgende foneem: vóór bilabialen als *m*, *p*, *w*, vóór *g*, *l*, *r* en vóór vocalen is de genitief-s bewaard, in andere fonetische omgevingen is de aanvangs-s mettertijd gedeleerd. Van Loon heeft aangetoond dat de huidige fonetische condities eertijds niet golden: hij tekende historische attestaties op als: Lier 1425-1426: *gheert scosters*, Breda 1356: *Godevaerde sDekens*; Berlaar 1469-1479: *merten ende heinric sbeckers* (Van Loon 1981: 369; 383). Ook Claes heeft voor het 14e-eeuwse Diest tal van attestaties met aanvangs-s genoteerd: *Heinric Sfervers*, *Katheline Sberen*, *Reynere Spotghieters*, *Aleyt Tscremers*, *Berthele Stymmermans*, *Heinric Svliters*. Deze aanvangs-s is in de huidige familienaamvormen evenwel niet bewaard gebleven (Claes 1991: 33).

De aan- of afwezigheid van de proclitische genitief-s heeft doubletten doen ontstaan als *Smeyers/Meyers*, *Smulders/Mulders*, *Spaepen/Paepen*, *Swinen/Winnen*, *Saenen/Haenen*, *Swolfs/Wolfs*. Het kerngebied van beroeps- en diernamen met voorgevoegde genitief-s is het oosten van Brabant en Antwerpen en het westen van Belgisch-Limburg: de FN *Smeyers*, *Spaepen*, *Saenen*, *Swolfs* bereiken hier hun hoogste frequentie. In het oosten van Belgisch-Limburg en vooral in Nederlands-Limburg overwegen de vormen zonder anlaut-s: *Meiers*, *Haanen*, *Wolfs*, *Mulders*. Bij de eigenschapsnamen met een adjectief (bijv. *Langen/Slangen*, *Witten/Switten*, *Royen/-*

Kaart 12: Haanen/Saenen

Schroyen) kan het gebied met voorgevoegde genitief-s uitgebreider zijn, afhankelijk van het grondwoord (details en meer kaarten in Marynissen 1994: 288-291).

Ten slotte komen zwakke genitiefvormen ook voor in de categorie van de woonplaatsnamen. De familienaam *Ste(e)gen*, gevormd met het vrouwelijke grondwoord Mnl. *stege* 'een straatje, een pad', is een voorbeeld van een zwak geflecteerde woonplaatsnaam in de genitief. Deze naam komt voor in het zuidoosten van Belgisch-Limburg en aan de Maaskant, weliswaar naast de courantere samenstelling *Steegmans* (kaart 13). Ook de verspreiding van de zeldzame FN *Bruggen*, eveneens een zwakke genitiefvorm (uit Mnl. *brugghe*), blijft beperkt tot het zuidoosten van Belgisch-Limburg. De westgrens van de woonplaatsnamen op *-en* stemt overeen met het verloop van de *-is/-issen*-isomorf, die Limburg opdeelt in een zwak flecterende oostelijke en een sterk flecterende westelijke helft (cfr. Marynissen 1997: 212-214).

Kaart 13: Stegen/Steegmans

De zwakke genitiefuitgang *-en* is een typisch Limburgs naamvormend element, dat in alle lexicale motiefgroepen aanwezig is. Het kerngebied van de namen op *-en* bevindt zich in het zuidoosten van het grotere, omvangrijke *-s*-genitiefgebied, dat het hele zuidoosten van het taalgebied omvat.

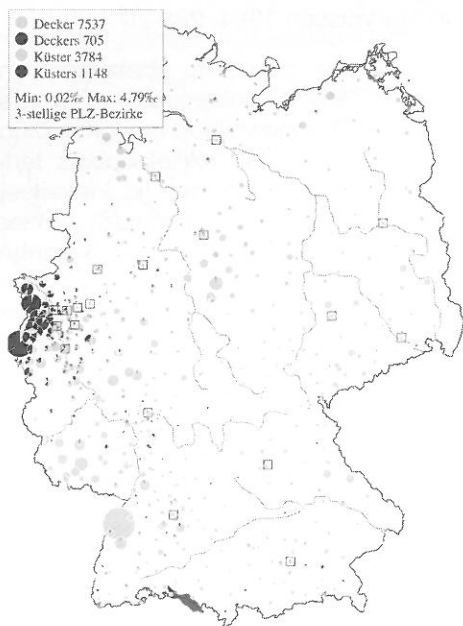
4. GRENSOVERSCHRIJDEND LIMBURGS? DE VERSPREIDING VAN LIMBURGSE FAMILIENAMEN IN DUITSLAND

Nederlands-Limburg grenst aan Duitsland. Dankzij de welwillende medewerking van vakgenoten die de verspreiding van de Duitse familienamen onderzoeken, heb ik kunnen nagaan of de prototypische Limburgse familienamen ook in Duitsland voorkomen. Ik dank van harte mevrouw dr. Rita Heuser, verbonden aan het project 'Deutscher Familiennamenatlas'⁵, die mij vier kaarten ter beschikking heeft gesteld waarop zichtbaar wordt of de Limburgse naamtypes grensoverschrijdend zijn.

Kaart 14 toont de verspreiding van de beroepsnamen *Decker* en *Küster* in Duitsland. De genitiefvormen *Deckers* en *Küsters* (donkere kleur) komen voor in een smalle strook die aan Nederland en België grenst: ze strekt zich uit van de Duitse Nederrijn tot aan de Eifel. Ook andere genitivische beroepsnamen op *-s* zetten zich in het Duitse Rijnland voort: *Schnieders*, *Küppers*, *Möllers*, *Beckers*, *Kremers* enz. (cfr. Marynissen en Nübling 2008).

Het Duitse patroniem *Franken*, het equivalent van Nederlands *Vrancken*/*Francken*, heeft een vergelijkbare verspreiding. Deze met de zwakke genitiefuitgang *-en* verbogen naam heeft in het Duitse Rijnland een opvallend hoge concentratie, maar komt elders in Duitsland haast niet voor (kaart 15).

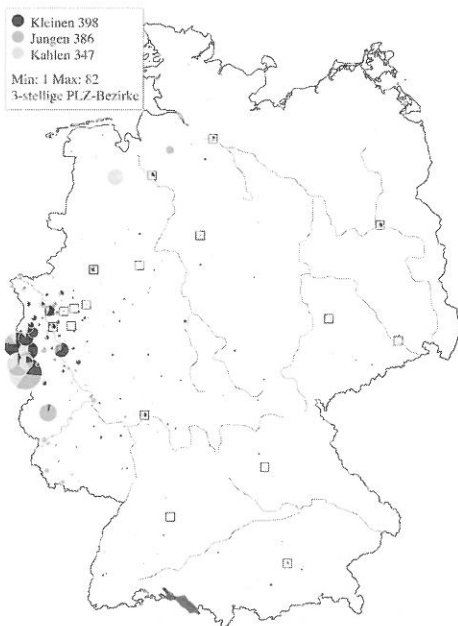
⁵ Voor meer informatie over dit DFG-project, dat gehuisvest is aan het Institut für Geschichtliche Landeskunde an der Universität Mainz, zie: www.familiennamenatlas.de.

Kaart 14: Decker(s), Küster(s)

Kaart 15: Franken

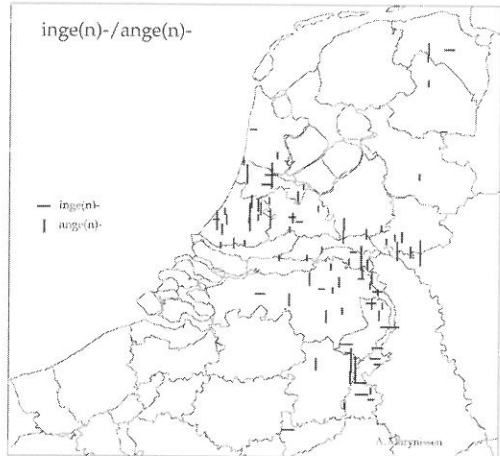
Kaart 16: Kleinen/Jungen/Kahlen

Kaart 18: Angen-/Inge(r-n-)

Zwak geflecteerde eigenschapsnamen in de genitief zijn in het Nederlandse taalgebied vooral in het zuiden van de beide Limburgen verspreid, bijv. FN *Caelen*, *Crommen*, *Groven*, *Slechten*. Kunze (2004: 138-139) heeft er al op gewezen dat familie-namen als *Kleinen*, *Jungen*, *Langen* een Rijnlands type vormen. De Duitse namen *Kleinen*, *Jungen* en *Kahlen* komen voor in het zuiden van het Rijnland, aangrenzend aan het Zuid-Limburgse gebied met eigenschapsnamen op *-en* (kaart 16).

Een verschijnsel dat de historische eenheid van het Nederrijnse gebied aan weerszijden van de Duits-Nederlandse grens illustreert, is het optreden van woonplaatsnamen waarbij het voorzetsel *In* of *Aan* versmolten is met het lidwoord. Op kaart 17 wordt de verspreiding van de Nederlandse FN *Aangeveld*, *Angenent*, *Ingenbleek*, *Ingenhut*, *Ingenhoven*, *Ingen-dael*, *Ingenpas*, *Ingebos* en hun schrijfvarianten voorgesteld. De geamalgeerde vormen zijn in een zuidoostelijke strook van de Achterhoek tot het zuiden van Limburg verspreid. Hun optreden in Holland is wel aan migratie naar de Randstad toe te schrijven (cfr. Marynissen en Nübling 2008, Marynissen 2008).

Kaart 17: inge(n)-/ange(n)-

In Duitsland tekent er zich aan de Nederrijn, tussen Kleve en Geldern, een relictgebied met soortgelijke voorzetselnamen af (kaart 18). Het betreft de Duitse familienamen *Angene(y)nd/t*, *Angenvo(o)rt(h)*, *Angenhe(i/y)ster*, *Angenstein*, *Angenlahr*, *Angenfort*, *Angendohr*, *Angenoor(d)t*, *Aengeneyndt* en *Ingenha(a)g*, *Ingenpa(ß/ss)*, *Ingenpahs*, *Ingendahl*, *Ingenfeld*, *Ingenbleek*, *Ingenbleck*, *Ingenho(v/f)en*, *Ingenhoff*, *Ingenhorst*, *Ingenerf*, *Ingenrieth*, *Ingenlath*, *Ingenleuf*, *Ingenkamp*, *Ingendoh*, *Ingenill(e)m/n*, *Ingensand(t)*, *Ingenwerth*, *Ingensiap*, *Ingendorn*, *Ingendae*, *Ingenhron*, *Ingenschay*, *Ingenhütt*, *Ingenwepelt*, *Ingendaa(y)*, *Ingenohl*, *Ingenweyen*, *Ingenstau*, *Ingenmey*, *Ingerfurth*. Opvallend bij deze Duitse namen is dat niet alleen de geamalgeerde voorzetselaanloop, maar vaak ook het toponymische grondwoord overeenstemt met dat van hun Nederlandse equivalenten: *eind*, *bleek*, *pas*, *hut*, *hoven*, *daal*.

Samenvattend kunnen we stellen dat het zuidoostelijke Nederlandse genitiefgebied zich in Duitsland voortzet. In een smalle strook in de buurt van de grens, van aan de Duitse Nederrijn tot aan de Eifel, komen tal van familienamen met genitiefuitgang *-s* of *-en* voor. De sterk resp. zwak geflecteerde genitiefnamen vormen uit Nederlands standpunt courante naampatronen, maar in het grotere Duitse verband beschouwd zijn het uitzonderingen. Ook het optreden van voorzetselnamen met versmelting van prepositie en lidwoord aan de Duitse Nederrijn is illustratief voor het Nederlandse karakter van de Duitse Nederrijn, dat in de loop van zijn geschiedenis sterk door de Nederlanden beïnvloed is.

De typische grammaticale en lexicale kenmerken van de Limburgse en Rijnlandse familienamen tonen de historische eenheid van het Rijn-Maaslandse grensgebied aan.

BIBLIOGRAFIE

- CLAES, F. (1991), Schroeven, Swinnen en andere familienamen met voorgevoegde s. In: *Oost-Brabant* 28, blz. 32-33.
- GOOSSENS, J. (1995), Motiefgeografie van Nederlandse familienamen. In: *Naamkunde* 27, blz. 1-31.
- KUNZE, K. (2004), *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München.
- MARYNISSEN, A. (1994), Limburgse familienamengeografie. In: *Naamkunde* 26, blz. 243-301. (Tevens verschenen in de reeks *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 76.)
- MARYNISSEN, A. (1997), Plaats- en persoonsnaamgeving in Bilzen. In: *Naamkunde* 29, blz. 195-215. (Tevens verschenen in de reeks *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 92.)
- MARYNISSEN, A. (2003), De Brabander, Brabers of Van Brabant? Over de lexicale en grammatische motivering van Nederlandse inwoners- en gebiedsnamen. In: *Leuvense Bijdragen* 92, blz. 239-255.
- MARYNISSEN, A. (2008), Ursprung, Motivierung und Bildung der Familiennamen im niederländischen Sprachgebiet. In: G. Cornelissen en H. Eickmans, *Sammelband "Familiennamen an Niederrhein und Maas"*.
- MARYNISSEN A. & D. NÜBLING (2008), Familiennamen in Flandern, den Niederlanden und Deutschland – ein diachroner und synchroner Vergleich. In: *Themen-Band "Kontrastive germanistische Linguistik". Reihe Germanistische Linguistik*. Georg Olms Verlag.
- MENNEN, V. (2007), Herkomst en woonplaats als benoemingmotieven bij familienamen van de Limburgse Kempen. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 79, blz. 349-375.
- SEGRS, J. (2008), Familienamen in Echt-Susteren. In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 10, blz. 13-46.
- VAN LOON, J. (1981), *Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames*. Handzame.
- VAN LOON, J. (1982), Historisch-geografische schets van de Belgisch-Limburgse familienamen. *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 23.